

УДК 340

О. ЛУПАЛО, кандидат юридичних наук,
начальник лабораторії проблем управління
Академії управління Міністерства внутрішніх справ України

ДЕЯКІ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Анотація. Щодо теоретико-правових засад, розкривається значення та можливі шляхи оцінювання ефективності управління в органах внутрішніх справ України. Пропонується визначити ефективність через результати обслуговування населення, надання громадянам правової допомоги.

Будь-яка соціальна система не може нормально функціонувати й розвиватися, якщо невідомі або не задані параметри ефективності її діяльності. Тому від часу запровадження основ теорії управління в практичну правоохоронну сферу визначення ефективності діяльності органів внутрішніх справ стало однією з найбільших проблем. Визначити конкретні критерії ефективності їх діяльності намагалися всі колишні міністри внутрішніх справ України. Однак окрім публічних заяв так нічого і не вдалося зробити жодному з них. Більше того, протягом тривалого часу центральний орган МВС України застосовував практику оцінювання ефективності підпорядкованих йому органів та підрозділів за кінцевими результатами “боротьби зі злочинністю”. Такий суто відомчий підхід сформував низку негативних тенденцій, зокрема приниження ролі працівників міліції щодо їх можливості забезпечення прав та свобод людини і громадянина (приміром, укриття злочинів від реєстрації тощо). Певна річ, що систему критеріїв оцінювання діяльності органів внутрішніх справ України доцільно істотно вдосконалити на основі наукового аналізу та запровадження ряду чинників, котрі дозволили б максимально конкретизувати дані та визначити найголовніші критерії оцінки ефективності діяльності органів внутрішніх справ. Отже, актуальність зазначеної проблеми очевидна.

Ефективність управління: теоретико-правові підходи. У загальнотеоретичному вигляді ефективність управління охоплює три аспекти [1, с. 813-814]. Перший – являє собою визначення того, чи досягнутий результат було отримано дійсно завдяки управлінському процесу, а не впливу якихось інших суспільних компонентів, зокрема прояву саморегулюючих механізмів управління об’єктами. Другий – пошук джерел, завдяки яким було здійснено управлінський вплив на систему (професіоналізм керівників, належне правове забезпечення підготовки чи реалізації правових актів тощо) з метою активнішого і ширшого використання в наступних управлінських циклах. Третій аспект – з’ясування безпосередньо ступеня досягнення запланованих цілей, завдань і моделей порівняно з досягнутими. Таким чином, якщо управлінське рішення або вся управлінська діяльність у системі органів внутрішніх справ не дають позитивних результатів, то про їх ефективність годі говорити. Отже, напрошується висновок, що ефективність управління можна визначити через оцінку досягнутого результату, правильність використаних засобів та ступінь досягнення визначеної мети. Однак такого результату можна досягти лише через комплексне дослідження.

При цьому зауважимо, у багатьох наукових працях та підручниках ефективність

управління оцінюється шляхом порівняння одержаного прибутку з витратами на управління [2]. Але таке елементарне визначення для оцінювання ефективності управління в ОВС не завжди коректне.

По-перше, в органах внутрішніх справ недоцільно вести мову лише про економічну ефективність управління. Важливою складовою загальної ефективності виступає соціальна ефективність, тобто узагальнююча характеристика, яка розкриває результати управлінської діяльності через якісний бік її здобутків у соціальному значенні для регіону (країни) та її населення, зокрема, реальні результати забезпечення прав та свобод людини і громадянина. В іншому разі завдання мало значно спрощуватися і мова йшла б переважно про розмір заробітної плати управлінського персоналу, нарахування на соціальне страхування та експлуатаційні витрати, пов'язані з використанням предметів та засобів управлінської праці та фінансовими витратами апарату управління на відрядження, його підготовку, перепідготовку, придбання канцелярського приладдя та оргтехніки тощо.

По-друге, як було доведено вище, досягнення ефективності діяльності органів внутрішніх справ у цілому перебуває в прямій залежності від ефективності управління. Тобто не може бути високої ефективності діяльності ОВС у цілому при низькій ефективності управління, адже результати управлінської діяльності матеріалізуються в діяльності кожного працівника ОВС, безпосередньо зайнятого охороною громадського порядку, боротьбою зі злочинністю, забезпеченням безпеки дорожнього руху тощо. Таким чином, ефективність управління в ОВС доцільно аналізувати з урахуванням ефективності діяльності ОВС у цілому.

По-третє, прибуток часто виступає як опосередкований результат, що, у свою чергу, приховує ефективність державного управління в досягненні соціальних цілей, які визначені для державних органів. Це дозволяє зробити висновок, що до поставлених перед органами внутрішніх справ завдань здебільшого не можливо застосовувати традиційні методи визначення ефективності через отриманий прибуток.

По-четверте, на ефективність управління в органах внутрішніх справ істотно впливає якість законів та підзаконних нормативно-правових актів, якими керуються працівники міліції при виконанні своїх службових обов'язків. Тобто діяльність органів внутрішніх справ і право взаємообумовлені, впливають один на одного, оцінюються в багатовекторній системі суспільних відносин, що ускладнює “обчислення” ефективності діяльності за окремим функціональним напрямом чи застосуванням правової норми [3]. Тому говорити про ефективність діяльності органів внутрішніх справ, не узгоджуючи її з якістю кримінального та адміністративного законодавства, було б не досить об'єктивно.

По-п'яте, повністю погоджуємося з В.М. Плішкіним у тому, що витрати на управління не завжди можна відокремити від загального матеріально-технічного, фінансового, інформаційного чи іншого виду забезпечення органів внутрішніх справ. Така складність проблеми змушує визначати ефективність управління аналітичним або експертним шляхом, зіставленням багатьох елементів, як-то: продуктивності, ступеня досягнення мети, якості управлінського процесу, ритмічності праці всього персоналу, задоволеності результатами праці, розміром одержаної економії часу в процесі управління, ступеня формування корпоративної культури [4]. Ми також підтримуємо висновки науковців стосовно розгляду ефективності діяльності соціальних систем через тріаду “мета – результати діяльності (з урахуванням результатів діяльності управлінського персоналу) – витрати”, а поняття “ефективності” визначати через якісно-кількісну характеристику кінцевих ре-

зультатів праці, розміру здійснених для цього витрат порівняно з початково визначеними цілями для системи [5, с. 17-18].

І, насамкінець, на ефективність діяльності працівників міліції суттєво впливають соціальні чинники, які можуть принципово змінити результати діяльності ОВС у цілому, зокрема, розмір грошового забезпечення, соціальні пільги, надані права та інші види системи матеріального забезпечення, рівень розв'язання житлових проблем для працівників ОВС, ступінь їх професійної підготовки та культури.

Відтак вчені-дослідники виділяють такі аспекти, як політичний, юридичний, економічний, організаційно-управлінський, педагогічний, соціально-психологічний, науково-технічний тощо. Так, у результаті дослідження, проведеного американськими вченими у 1997 р., у 400 містах при оцінці діяльності державних службовців використовувалися такі показники: робоче навантаження (85 % випадків), результативність (65 %), ефективність (70 %), цілі та завдання (72 %) [6]. Це дає підстави стверджувати, що проблема оцінки ефективності діяльності ОВС характеризується підвищеною складністю і багатогранністю.

Існує кілька підходів до визначення ефективності управлінської діяльності. Зупинимося на основних з них. Деякі вчені визначення ефективності управлінської діяльності пов'язують з її з кінцевими результатами внутрішньоорганізаційної діяльності, а також із зовнішніми факторами, які також впливають на результати організації. На підставі цього, на думку Р.Лайкерта, модель ефективної організації управлінської діяльності доцільно визначати за допомогою дослідження трьох найважливіших факторів. Це, по-перше, внутрішньоорганізаційні чинники: формальна структура організації, економічна база і соціальна політика, рівень професійно-кваліфікаційного складу персоналу. По-друге, проміжні перемінні чинники, зокрема людські ресурси організації, організаційний клімат, методи та прийоми прийняття управлінських рішень, рівень довіри керівництву, способи стимулювання виконавців та мотивації їх діяльності. По-третє, зростання чи падіння продуктивності праці, а також ступінь задоволення населення діями такої організації [7]. Таким чином, ефективність управлінської діяльності за такою моделлю визначається через кінцеві результати дуже складної взаємодії найрізноманітніших внутрішньо організаційних та зовнішніх умов і факторів, серед яких головними визнаються економічна база, соціальна політика та людський фактор. На нашу думку, такий підхід свідчить про велику складність розрахунку моделі взаємодії зазначених чинників, що впливають на ефективність, цілковиту різноплановість їх кількісного виміру.

Інші вчені пропонують ефективність оцінювати за ступенем захищеності та збалансованості інтересів суспільства і держави. За таким підходом роботу державного апарату управління можна визнати дійсно ефективною лише в тому разі, якщо він успішно розв'язує проблему захищеності інтересів усіх соціальних груп і кожної людини, держави і населення в цілому. Але в цьому разі виникає багато питань, які потребують більш детального обґрунтування. По-перше, ступінь захищеності держави і населення визначається конституцією. І якщо ми будемо вести розмову не за положеннями конституції, а як “оптимальне” управління до можливостей держави та доцільності запровадження заходів, то чи можемо ми говорити про ефективність управління в цілому? І по-друге, виникає питання про співвідношення захищеності інтересів держави і населення, кожної людини. Вважаємо, що і в цьому випадку недоцільно вести розмову про ефективність управлінської діяльності, тому що інтереси держави повинні бути націлені на забезпечення прав і свобод людини і громадянина, які відповідно до більшості конституцій демократичних держав не є вичерпаними і на кожному етапі розвитку суспільства будуть розширюватися і вимагати

більш чітких гарантій щодо їх забезпечення. Крім того, такий підхід до оцінювання ефективності регіонального органу внутрішніх справ чи в цілому МВС важко запровадити, адже на забезпечення прав та свобод людини і громадянина направлено діяльність значно більшої кількості органів виконавчої влади і не тільки їх.

Інша точка зору пов'язує ефективність державного управління з протиставленням між традиційною “технократичною” парадигмою політичного управління і новою – “партиципативною” парадигмою [7]. У зв'язку з цим, виникає питання щодо якості контролю бюрократичного апарату з боку суспільства. В іншому випадку такий апарат при повній безконтрольності з боку суспільства перетворюється на її “ракову пухлину”. Це твердження ґрунтується на внутрішньому протиріччі бюрократії як суспільного явища, адже саме при безконтрольному ставленні згаданий апарат починає безмірно збільшувати формальний бік своєї діяльності, забуваючи про такий свій змістовно-функціональний бік, як служіння інтересам суспільства [14].

Зазначене вище дає можливість розглядати ефективність управління в органах внутрішніх справ з позицій здійснення ними функцій. А саме, по-перше, виконання основних функцій, визначених для них чинним законодавством. У цьому разі апарат управління розглядається як невід'ємна складова частина органів внутрішніх справ, що дає можливість оцінювати ефективність управління через ефективність діяльності всієї системи. По-друге, управління в органах внутрішніх справ доцільно розглядати через ефективність всієї системи управління, яка включає в себе як апарат управління, так і окремих посадових осіб, які реалізують управлінські функції, тобто в цьому випадку з'являється можливість розглядати ефективність діяльності органів управління, зокрема, діяльність центрального органу МВС України, регіональних управлінь, їх структурних підрозділів та окремо взятих начальників (керівників). У цьому разі ефективність діяльності управлінського персоналу охоплюється такими видами діяльності, як пошук, збір, систематизація та документування інформації, аналіз, прогнозування розвитку негативних тенденцій, готування обґрунтованих висновків і рекомендацій для прийняття та реалізації управлінських рішень [9].

Система оцінки ефективності управління: сучасні вимоги. Ефективність управління виявляється в тому, що всі елементи соціальної системи використовуються за їх призначенням та найбільш раціональним способом, тобто, врешті-решт за допомогою системи критеріїв ефективності можна визначити як якісні, так і кількісні характеристики кожного елемента системи. Іншими словами, про дійсну ефективність соціального управління можна вести мову лише тоді, коли: а) витрати на управління скоротилися, а показники управління не змінилися або, навіть, поліпшилися; б) витрати на управління не змінилися, а якість управлінської діяльності підвищилася; в) витрати на управління зросли, але значно більшою мірою поліпшилися показники якості управління. Вимір ефективності управління дозволяє аналізувати і порівнювати різні варіанти систем управління, виявляти резерви їх вдосконалення, впливати на зацікавленість управлінського персоналу і підвищувати його відповідальність за результати діяльності [10].

На нашу думку, розвиток даного наукового напрямку досліджень ефективності управління в органах внутрішніх справ доцільно здійснювати з урахуванням таких вимог:

- систему оцінки ефективності будувати залежно від ієрархічної структури управління системи МВС України, але головним (базовим) рівнем оцінки повинен бути міськрайлінорган;
- предмет оцінки ефективності діяльності органів внутрішніх справ необхідно визначати з урахуванням двох концептуальних напрямів, які враховували б, що, по-перше,

ОВС – це мілітаризована, жорстка система, яка своїм завданням має виключно боротьбу з протиправними явищами в суспільстві; окремі напрями діяльності мають обмежений контроль з боку громадськості, що підвищує ризик можливості порушень конституційних прав і свобод громадян. По-друге, незважаючи на попередню тезу, в ОВС здійснюється процес гуманізації системи, спрямований у першу чергу на задоволення потреб громадян. Отже і оцінювати ефективність діяльності ОВС необхідно не тільки за наслідками боротьби зі злочинністю, але й за виконанням ними функцій, пов'язаних з обслуговуванням населення, тобто за результатами діяльності сервісної системи, надання громадянам правової допомоги тощо;

- система оцінки ефективності управління повинна мати достатньо повну і об'єктивну інформацію в цифровій формі як основних напрямів роботи так і результатів діяльності ОВС в цілому. Це необхідно для своєчасного виявлення негативних тенденцій у функціонуванні системи, розробки першочергових заходів удосконалення управлінських циклів і підвищення відповідальності конкретних посадовців за результати своєї роботи;

- оскільки органи внутрішніх справ являють собою складну соціальну систему, то й оцінка їх діяльності повинна охоплювати зовнішні і внутрішні чинники, що впливають на ефективність функціонування, які за законами Паркінсона можуть бути і не взаємопов'язані;

- сучасний стан діяльності вимагає в умовах недостатнього фінансування детальніше враховувати ефективність використання всього матеріально-технічного та фінансового потенціалу ОВС, визначених державним бюджетом. Для цього необхідно визначити такі критерії і показники ефективності діяльності ОВС, які дозволяли б оцінювати раціональне використання всіх видів ресурсів;

- слід запровадити системний підхід при розробленні методики оцінки ефективності діяльності працівників органів внутрішніх справ. Зокрема, необхідно враховувати, що населення оцінює ефективність діяльності ОВС не тільки за результатами боротьби зі злочинністю і охорони правопорядку, але і значною мірою – за тим, як працівники міліції дотримуються загальноприйнятих норм поведінки, тобто норм моралі та етики;

- нові тенденції в оцінці ефективності діяльності ОВС повинні враховувати не тільки сучасні вимоги суспільства до демократичних перетворень в Україні, але й дотримання міжнародних договорів, які накладають на правоохоронні органи міжнародні стандарти щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина.

Ефективність управлінської діяльності в системі Міністерства внутрішніх справ України доцільно визначати через критерії, які покликані показувати, наскільки вміло та обґрунтовано здійснено управління суб'єктами управлінської діяльності. У зв'язку з цим доцільно зупинитися на запропонованій Г.М. Атаманчуком класифікації критеріїв, які були досліджені й деякими українськими вченими, у тому числі С.С. Лукашем. Отже, пропонуються: критерії загальної соціальної ефективності, спеціальні та критерії конкретної соціальної ефективності [11].

Найбільш узагальнений та визначальний клас становлять критерії загальної соціальної ефективності управлінської діяльності, які розкривають результати функціонування системи державного управління. Для системи Міністерства внутрішніх справ України ці критерії можуть застосовуватися під час аналізу та оцінки як у цілому всієї системи органів внутрішніх справ, так і відносно регіональної діяльності органів чи служб внутрішніх справ. Таким чином, впливає вимога до критеріїв загальної соціальної ефективності: між критеріями різних рівнів і форм функціонування системи МВС та, відповідно, різними аспектами правоохоронної життєдіяльності суспільства повинен бути певний

взаємозв'язок та узгодженість, за якими б регіональна ефективність перебувала в певній залежності від загальної, а загальна – від регіональної. Однак при формуванні конкретних критеріїв загальної соціальної ефективності управління в органах внутрішніх справ вони набувають суперечливих та неоднорідних тенденцій. За допомогою таких критеріїв можна відстежити деякі напрями діяльності органів внутрішніх справ, які мають негативні, руйнівні тенденції, тривають занадто довго. Так, без достатнього обґрунтування та правового забезпечення було введено посади державних секретарів, які стали впродовж певного часу дезорганізуючим елементом у системі управління МВС.

Таким чином, критерії загальної соціальної ефективності мають важливе значення в процесі державного управління в правоохоронній діяльності. Зокрема, йдеться про те, щоб вибрати такий спосіб проведення реформ, при якому не буде спостерігатися зниження досягнутого рівня життя громадян, у *“цьому корінна відмінність реформ від революцій та війн, які несуть із собою біду”* [12].

До критеріїв загальної соціальної ефективності управління органами внутрішніх справ можна віднести стан: суспільної безпеки (рівень захищеності громадян від злочинних посягань) та дотримання прав і свобод людини й громадянина в діяльності органів внутрішніх справ, а також відповідність їх діяльності міжнародно-правовим нормам у цій сфері, обсяг виконання органами внутрішніх справ функцій, пов'язаних із наданням соціальних послуг населенню [13]. Однак запропоновані критерії носять загальний характер і їх важко порівнювати в часі та просторі.

Щодо критеріїв спеціальної соціальної ефективності управлінської діяльності, то можна сказати, що це критерії, які розкривають організацію й функціонування власне управляючої системи управління в органах внутрішніх справ. До показників, що розкривають ці критерії, пропонується віднести:

- такі показники, що характеризують оптимальну організаційну будову та ефективність функціонування безпосередньо суб'єкта управління;
- показники витрат часу, які необхідно для здійснення всього управлінського процесу від отримання завдання, дослідження проблеми, підготовки та затвердження управлінського рішення, здійснення управлінських операцій до аналізу отриманого результату та відповідних висновків. Доцільність введення такого показника обґрунтовується тим, що будь-яке управлінське рішення має найвищу актуальність протягом короткого проміжку часу, коли воно ще відповідає умовам і факторам, за яких було сформульовано проблему;
- витрати матеріальних, фінансових та людських ресурсів, що пов'язані із забезпеченням діяльності управлінського персоналу для його стабільного функціонування.

Висновки. Критерії оцінки соціальної ефективності управління органами внутрішніх справ – це найбільш узагальнені “елементи”, що відображають суспільну користь діяльності ОВС як результат управління ними з боку центрального апарату МВС України. Ці критерії, з одного боку, повинні бути пов'язані з потребами, інтересами і цілями суспільного розвитку, а з іншого – характеризувати ступінь задоволення цих потреб та інтересів. Основне завдання критеріїв соціальної ефективності – це віддзеркалення взаємозв'язку між діяльністю органів внутрішніх справ і потребами суспільства в цій сфері. Вони також покликані виводити управлінську діяльність органів внутрішніх справ на рівень вимог суспільства щодо забезпечення потреб і розв'язання проблем у сфері громадської безпеки та демонструвати управлінський рівень дозволу [14].

Така система критеріїв і показників оцінки ефективності діяльності, на наш погляд, поки не повною мірою відображає кінцеві результати діяльності органів внутрішніх

справ, ступінь виконання поставлених завдань. Вона не знімає гостроти проблеми відчуття безпеки громадянами, яка, власне, лежить в основі формування нової політики МВС України: довіри та підтримки правоохоронних органів з боку кожного громадянина, населення, суспільства в цілому.

Проведений аналіз тенденцій розвитку світової практики управління правоохоронними органами свідчить, що реалізується нове бачення побудови взаємовідношень суспільства і поліції. Один з напрямів її впровадження в життя вбачається в розв'язанні проблеми оцінки ефективності управління в органах внутрішніх справ, коли одним з критеріїв буде визначено ступінь відповідності управління його соціальному призначенню – захист соціальних цінностей та загальнолюдських інтересів, забезпечення ефективного функціонування органів внутрішніх справ при мінімальних витратах на забезпечення діяльності управлінського персоналу.

Використана література

1. Управление организацией: Энциклопедический словарь. – М.: Издательский Дом ИНТРА – М., 2001. – 822 с.
2. Мухин В.И. Основы теории управления: Учебник для вузов. – М.: Издательство “Экзамен”, 2003. – 256 с.
3. Гишинский Я.И. Теоретические проблемы социологического исследования преступности и других антиобщественных проявлений – Л., 1983. – 239 с.
4. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник; За ред. канд. юрид. наук Ю.Ф. Кравченка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. – 702 с.
5. Берекашвили Л.Ш. Проблемы оценки деятельности органов внутренних дел. – М., 1981.
6. Fukuhara R. Productivity Improvement in Cities // Municipal Yearbook. 1977.
7. Государственная служба: теория и организация: Курс лекций; Под общей ред. Е.В. Охотского и В.Г. Игнатова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 640 с.
8. Цветков В.В., Горбатенко В.П. Демократія – Управління – Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства: Монографія. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 248 с.
9. Підготовка інформаційно-аналітичних документів в органах внутрішніх справ України / П.П. Підюков, В.Д. Сущенко, О.А. Лупало та ін.; За заг. ред. Я.Ю. Кондратьєва. – К.: Національна академія внутрішніх справ України. 2005. – 88 с.
10. Основы управления в органах внутренних дел. Альбом схем: учебное пособие. – М.: Московский университет МВД России, изд-во “Щит-М”, 2002. – 88 с.
11. Лукаш С.С. Нормативно-правове забезпечення ефективності управлінської діяльності ОВС України. Дис. канд. юрид. наук. – Харків, 2002.
12. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: Курс лекций. Изд. 2-е, доп. – М.: Омега-Л, 2004. – 584 с.
13. Ефанов Ю.И. О некоторых аспектах проблемы оценки эффективности управления. В кн.: Теория и практика управления органами внутренних дел в условиях реформирования системы МВД России. – М., 2003. – С. 157.
14. Атаманчук Г.В. Управление – социальная ценность и эффективность. – М., 1995. – 109 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

неофіційний переклад

РЕКОМЕНДАЦІЇ Ради Європи № R (83)10

від 23 вересня 1983 року

**“ПРО ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ДЛЯ
НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА СТАТИСТИКИ”**

Комітет міністрів відповідно до положень статті 15(b) Статуту Ради Європи –
Зважаючи на те, що завдання Ради Європи полягає у досягненні більшої єдності її держав-членів;

Будучи впевненими в необхідності захисту конфіденційності осіб у зв'язку із зростаючим використанням обробки персональних даних у сфері наукових досліджень і статистики;

Будучи переконаними, що використання персональних даних – це є необхідною умовою прогресу науки;

Враховуючи важливість самих наукових досліджень як життєвий фактор прогресу суспільства;

Беручи до уваги виключення, передбачені у Конвенції Ради Європи № 108 від 28.01.1981 р. “Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних”, які стосуються положень щодо наукових досліджень і статистики;

Відзначаючи, що такі виключення забезпечуються чинним законодавством багатьох держав-членів чи законодавством, що розробляється та стосується захисту персональних даних;

Беручи до уваги заяву Європейського наукового фонду з приводу захисту конфіденційності і використання персональних даних для досліджень;

Зосереджуючи увагу на потребах наукового дослідження процесів у суспільстві,

Вважаючи, що повинен зберігатися баланс між потребою наукових досліджень і статистикою, з одного боку, і необхідним захистом прав людини і свобод, особливо, за умови автоматичної обробки даних, з другого боку;

Будучи впевненим у необхідності встановлення відповідних процедур, що мають враховувати інтереси усіх держав-членів,

Р е к о м е н д у є урядам держав-членів:

(i) взяти за основу у внутрішньому законодавстві та на практиці, що стосується використання персональних даних для наукових досліджень і статистики, принципи, встановлені в додатку до цієї рекомендації;

(ii) гарантувати, що ці Рекомендації знайдуть широке поширення в публічній та приватній сфері, що стосується наукових досліджень та статистики.

Додаток

1. Сфера застосування і визначення

1.1. Принципи цього додатка стосуються використання персональних даних для наукових досліджень та статистики як у публічному, так і у приватному секторах, незалежно від того, чи дані обробляються автоматично, чи вручну.

1.2. Для цілей цих Рекомендацій:

“персональні дані” – означає будь-яку інформацію, що стосується ідентифікованої особи чи такої, що може бути ідентифікованою.

Особа не повинна бути розціненою як такою, що може бути ідентифікованою, якщо ідентифікація вимагає необгрунтованої кількості часу, вартості та людських ресурсів.

Дослідження має також охопити збір і обробку персональних даних із статистичних цілей.

1.3. Держави-члени можуть застосовувати ці принципи щодо даних, які стосуються груп людей, асоціації, фондів, компанії, корпорації і будь-яких інших осіб, які складаються безпосередньо або опосередковано з осіб, незалежно від того, чи мають вони права юридичної особи.

2. Повага до конфіденційності

2.1. Повага до конфіденційності осіб повинна гарантуватися в будь-якому дослідженні, яке вимагає використання персональних даних.

2.2. Де це можливо, дослідження має проводитись з анонімними даними. Наукові і професійні організації, так само як і органи державної влади, повинні просувати розвиток методів і процедур, забезпечуючи конфіденційність персональних даних.

3. Згода особи

3.1. Будь-яка особа, яка надає дані про себе, повинна бути відповідно поінформована про природу проекту, його завдання і ім'я особи або органу, для якого це дослідження здійснюється.

3.2. Якщо особа, яка надає дані, не зобов'язана надавати дані, то вона має бути повідомлена про те, що вільна співпрацювати або відмовити у співпраці. Зацікавлена особа повинна мати право у будь-який час відмовитись від подальшої співпраці без пояснення причин.

3.3. Якщо згоду надано, дані зазначені у параграфі 3.1, не можуть бути розкриті як повністю, так і частково перед тим, як дані будуть зібрані. Зацікавлена особа повинна бути повністю поінформована після того, як збір даних завершиться, і має право вибору у подальшій співпраці чи відмові у співпраці. В останньому випадку особа має право просити про знищення зібраних про неї даних.

3.4. Спеціальні заходи захисту необхідно вживати за умови відповідної співпраці з особою, від якої ці дані зібрано і хто не має можливості захистити свої інтереси або не можуть надати вільно свою згоду.

4. Використання даних

4.1. Персональні дані, отримані для дослідження, не повинні використовуватися для будь-якої іншої мети, окрім мети дослідження. Зокрема, їх не потрібно використовувати для ухвалення будь-якого рішення або вжиття будь-яких заходів, що стосуються безпосередньо зацікавленої особи, окрім випадків у межах змісту дослідження або коли зацікавлена особа надасть згоду.

4.2. Персональні дані, зібрані з метою забезпечення дослідження і зі згоди зацікавленої особи, не повинні використовуватися в інших дослідженнях, які істотно відрізняються за своєю природою або об'єктами з самого початку, окрім випадків згоди відповідної особи. Коли неможливо отримати таку згоду внаслідок сплину строків чи через велику кількість зацікавлених осіб, заздалегідь зібрані дані можуть бути використані відповідно до інших гарантій безпеки, встановлених внутрішнім законодавством.

4.3. Як публічні, так і приватні особи повинні мати право використовувати для своїх власних дослідницьких цілей персональні дані, які вони тримають в адміністративних цілях. Якщо в ході таких досліджень персональні дані додані до файлів, що вже знаходяться в адміністративному органі, або ці файли змінені, ці нові файли не повинні бути доступними адміністративному персоналу, що має справу з індивідуальними випадками (справами), окрім випадків наявності згоди зацікавленої особи.

4.4. Персональні дані можуть бути відкриті публічними чи приватними особами з метою дослідження тільки за згодою зацікавленої особи або відповідно до інших гарантій безпеки, визначених внутрішнім законодавством.

5. Збір зразків

5.1. Доступ дослідників до суспільних реєстрів населення має бути полегшеним з метою наданий їм можливості отримати матеріали, що є необхідними для створення аналітичних да-

них. Національними органами за певних умов, таких як можливість виявлення ім'я, адреси, дати народження, статі, розташування, можуть встановлюватися відповідні обмеження.

6. Доступ зацікавленої особи до даних

6.1. Право особи на отримання і виправлення персональних даних, що стосуються її, може бути обмежено у випадках, коли персональні дані зібрані і зберігаються виключно для статистичний або інших досліджень і де їх результати не повністю ідентифікують особу, а також, де прийняті достатні заходи безпеки для забезпечення конфіденційності на кожній стадії досліджень, враховуючи збереження даних для подальшого використання.

6.2. Це положення не повинно стосуватися, враховуючи природу дослідження, випадків коли індивід демонструє особливу зацікавленість, що заслуговує захисту персональних даних.

7. Безпека даних

7.1. У процесі наукового дослідження повинно бути вироблено чітко виражені положення для забезпечення захисту даних у зв'язку з технічними і організаційними заходами, щоб гарантувати безпеку і конфіденційність персональних даних.

8. Публікація даних

8.1. Персональні дані, які використовуються для дослідження, не повинні надаватися будь-кому і в будь-якій формі за винятком, коли зацікавлена особа надала на це згоду, за умов забезпечення гарантій безпеки, визначених внутрішнім законодавством.

9. Зберігання даних

9.1. У кожному дослідженні по завершенню проекту повинно бути вказано, наскільки це можливо, за яких умов зібрані персональні дані будуть знищені, надані або збережені.

9.2. Коли для здійснення дослідження потрібна згода зацікавленої особи, це повинно також включати можливість зібраних персональних даних зберігатися після завершення програми. Якщо згоду на збереження даних отримати неможливо, вони можуть зберігатись за умови, що це здійснюється відповідно до гарантій захисту, визначених внутрішнім законодавством.

9.3. Перед тим як рішення про знищення персональних даних буде прийнято органами державної влади, питання про подальше використання таких даних для дослідження повинно бути розглянуто, переважно, в консультації з установами, відповідальними за їх збереження.

9.4. Якщо на завершення проекту персональні дані, які були використані, не знищені або надані будь-кому, їх збереження повинно бути схвалене керівництвом установ, на яких покладено зберігання даних і в яких застосовуються відповідні заходи безпеки даних.

10. Встановлення принципів захисту персональних даних у межах наукового суспільства

10.1. Встановлення принципів захисту персональних даних у межах наукового суспільства повинно бути спрямовано на співпрацю у напрямі розвитку принципів, які містяться в цих Рекомендаціях.

Комітет міністрів РЄ – //www.coe.fr/cm

~~~~~ * * * ~~~~~

До відома читачів

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ!

Науково-дослідний центр правової інформатики Академії правових наук України (НДЦПІ АПрН України) разом з апаратом Верховної Ради України, Верховним Судом України, МВС України та іншими органами державної влади і місцевого самоврядування здійснює планові науково-дослідні роботи та розробки за господарськими договорами й зовнішньоекономічними контрактами правових проблем щодо сфери інформації, інформатики та інформатизації, які спрямовані на побудову в Україні е-середовища.

За результатами робіт за 2001 – 2007 роки НДЦПІ АПрН України на базі аналізу й узагальнень, систематизації міжнародної та вітчизняної практики, оцінки тенденцій, що намітилися, розробив та видав ряд матеріалів, які мають теоретичне та практичне значення у зв'язку з проблемами нормативного упорядкування суспільних інформаційних відносин щодо інформаційної, економічної, фінансової, банківської, технологічної, освітньої, культурної, виробничої, правоохоронної та іншої діяльності.

Результати досліджень будуть корисними для студентів, аспірантів юридичних та інших навчальних закладів при вивченні проблем у галузі інформації, інформатики, інформатизації та інформаційного права, а також при розробці науково-практичних посібників та рекомендацій щодо боротьби з комп'ютерними правопорушеннями в умовах просування країни до інформаційного суспільства.

Перелік деяких основних результатів науково-дослідної роботи та видань НДЦПІ АПрН України

№ з/п	Назва, автор (колектив авторів), видання	Проблематика дослідження	Тип видання
Видання 2002 – 2003 років			
1	Інформатизація, право, управління: організаційно-правові питання / Р.Калюжний, О.Крупчан, В.Гавловський, М.Гуцалюк, В.Цимбалюк, М.Швець; За ред. М.Швеця, О.Крупчана. – К.: АПрН України, 2002.	Про інтегровану систему інформаційно-аналітичного забезпечення	Монографія, 191 с.
2	Інформаційне суспільство. Дефініції ... / В.Брижко, В.Цимбалюк та ін.; За ред. М.Швеця та Р.Калюжного. – К.: “Інтеграл”, 2002.	Щодо термінів та понять у інформаційній сфері	Словник, 220 с.
3	Правова інформатика / М.Швець, В.Брижко, Р.Калюжний, Ю.Клімашевська, Л.Задорожня та ін.; За ред. М.Швеця та Р.Калюжного. – К.: ІВА, 2003.	Про системну інформатизацію законотворчої, правоохоронної, судочинної діяльності	Монографія, 168 с.
4	Вступ до інформаційної культури та інформаційного права / В.Цимбалюк, В.Брижко, Р.Калюжний, М.Швець та ін. – К.: ІВА, 2003.	Щодо теорії інформаційної культури	Монографія, 240 с.

5	<i>Правовий механізм захисту персональних даних</i> / В.Брижко; За ред. М.Швеця та Р.Калюжного. – К.: Парлам. вид-во, 2003.	Про упорядкування відносин у сфері персональних даних	Монографія, 124 с.
6	<i>Інформаційно-пошукова система “Законодавство”</i> : Посібник. – К.: НДЦПІ АПрН України, 2003. – 103 с.	<i>База даних “Законодавство” на CD-ROM</i>
(понад 210 тис. документів)	
7	<i>Інформаційно-пошукова система “Термінологія законодавства”</i> : Посібник. – К.: НДЦПІ АПрН України, 2003. – 25 с.	<i>База даних “Термінологія законодавства” на CD-ROM</i>
(понад 36 тис. термінів)	
8	<i>Автоматизоване робоче місце “Кримінологіа-аналітика”</i> : Посібник. – К.: НДЦПІ АПрН України, 2003. – 25 с.	<i>База даних АРМ “Кримінологіа-аналітика” на CD-ROM</i>	
9	<i>Інформаційно-пошукова система “Дисертаційні дослідження”</i> . – К.: НДЦПІ АПрН України, 2003.	<i>База даних “Дисертаційні дослідження” на CD-ROM</i>	
Видання 2004 року			
10	<i>Тезаурус EUROVOC: автоматизована інформаційно-аналітична система порівняння законодавства України із законодавством країн ЄС</i> ; За ред. академіка НАН України В.Тация та академіка АПН України В.Зайчука. – К.: Парлам. вид-во, 2004.	Українська версія багатомовного тезауруса EUROVOC Європейського парламенту, що визнаний міжнародним стандартом	Посібник, 383 с.
11	<i>Системна інформатизація законотворчої та правоохоронної діяльності</i> ; Під науковим керівництвом та редакцією В.Дурдинця та В.Зайчука. – К.: Парлам. вид-во, 2004.	Про запровадження інформаційних систем і технологій	Монографія, 520 с.
12	<i>Системна інформатизація виборчих і референдумних процесів в Україні</i> / В.Фурашев, М.Коваль, С.Маглюй. – К.: Парлам. вид-во, 2004.	Про запровадження інформаційних систем і технологій	Монографія, 608 с.
13	<i>Основи інформаційного права України</i> / В.Цимбалюк, В.Гавловський, В.Гриценко та ін.; За ред. М.Швеця, Р.Калюжного. – К.: Знання, 2004.	Щодо проблем інформаційного права	Навчальний посібник, 274 с.
Видання 2005 року			
14	<i>Правова інформатика</i> . / М.Швець, В. Брижко, Л.Задорожня, Ю.Клімашевська, В.Фурашев, В.Хахановський, В.Цимбалюк та ін. – У 2-х т. – К.: Парлам. вид-во, 2005. – Т. 1.	Про системну інформатизацію законотворчої, правоохоронної, судочинної діяльності	Підручник, 416 с.
15	<i>Електронне інформаційне суспільство України: погляд у сьогодення і майбутнє</i> / В.Фурашев, Д.Ланде, О.Григор’єв, О.Фурашев. – К.: “Інжиніринг” 2005.	Про питання побудови і розвитку електронного інформаційного суспільства в Україні	Монографія, 164 с.

16	Питання вдосконалення законодавства України у сфері інформації та інформатизації / Л.Задорожня, М. Коваль, В.Брижко; За ред. члена-кореспондента АПрН України М.Я. Швеця. – К.: “Футарі-Прінт”, 2005.	Щодо аналізу та гармонізації законодавства України із законодавством ЄС	Додаток до журналу “Правова інформатика”, 31 с.
17	Комплексне порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України законодавству Європейського Союзу у сфері захисту персональних даних / М.Швець, В.Брижко, В.Цимбалюк, М.Гуцалюк, Б.Раціборинський. – К.: НДЦПІ АПрН України, 2005.	Про концептуальні, правові, організаційні підходи до створення єдиної системи захисту персональних даних в Україні	Звіт про науково-дослідну роботу, 509 с.
18	Інформаційне право та правова інформатика у сфері захисту персональних даних / В.Брижко, М.Гуцалюк, В.Цимбалюк, М.Швець; За ред. д.е.н., професора, члена-кореспондента Академії правових наук України М.Швеця. – К.: НДЦПІ АПрН України, 2005.	Про стан законодавства щодо захисту персональних даних у країнах ЄС та питання вирішення зазначеної проблеми в Україні	Монографія, 451 с.
Видання 2006 року			
19	Становлення правової інформатики в Україні: до 35-річчя інформаційної служби ОВС України та 5-ої річниці з дня створення Науково-дослідного центру правової інформатики Академії правових наук України. – К.: НДЦПІ АПрН України, 2006 //www.bod.kiev.ua	Щодо результатів досліджень, впроваджених проектів, періодичних публікацій та видань (бібліотек) на CD-ROM	Буклет, 8 с.
20	Бібліотека баз даних і знань у галузі держави і права. – К.: НДЦПІ АПрН України, 2006.	База даних на CD-ROM	
21	Тезаурус “Судова практика”. – К.: НДЦПІ АПрН України, 2006	База даних на CD-ROM	
22	е-майбутнє та інформаційне право / В.Брижко, В.Цимбалюк, М.Швець, Ю.Базанов; За ред. д.е.н., професора, члена-кореспондента Академії правових наук України М.Швеця. – 2-е вид., доп. – К.: НДЦПІ АПрН України, 2006 //www.bod.kiev.ua.	Про стан і перспективи державної інформаційної політики та системної інформатизації	Наукове видання, 234 с.
23	Програмно-апаратний комплекс інформаційної підтримки прийняття рішень / Ланде Д.В., Фурашев В.М., Григор’єв О.М. – К.: “Інжиніринг”, 2006.	Про теоретичні та практичні питання побудови е-суспільства в Україні	Науково-методичний посібник, 48 с.
24	Системна інформатизація законотворчої та правоохоронної діяльності / Керівник авт. колективу Швець М.Я.; За ред. Дурдинця В.В., Зайчука В.О., Тація В.Я. – К.: “Навчальна книга”, 2005.	Про побудову, впровадження та використання інформаційних систем і технологій у законотворчій, правозастосовній та правоосвітній діяльності	Наукове видання, 639 с.

25	<p>Системна інформатизація правоохоронної діяльності. – У 2-х кн.; За ред. В.Дурдинця та М.Швеця // Упорядники: М.Швець, В.Брижко, Б.Романюк, В.Цимбалюк. – К.: НДЦПІ АПрН України, 2006.</p> <p><i>Інформаційне забезпечення та переклад:</i>
Ю Базанов, В.Гавловський, О.Гладківська, М.Гуцалюк, М.Левицький, Т.Шиманська, О.Лебединська, С.Антоненко, С.Швець, Віра Брижко, Л.Хоровицька, А.Мельник, Д.Юзова.</p>	<i>Книга 1</i> – щодо стану та напрямів розвитку інформатизації ОВС України. <i>Книга 2</i> – переклади стандартів Ради Європи та Європейського Союзу у зв’язку з автоматизованою обробкою та захистом даних у правоохоронній діяльності	<p>Монографія,
кн.1 - 290 с.
кн.2 - 509 с.</p>
26	Нормативно-правові засади системної інформатизації інформаційно-аналітичного забезпечення здійснення процедур виборчих і референдумних процесів: / В.М. Фурашев. – К.: НДЦПІ АПрН України, 2006.	Щодо створення нормативно-правових засад для інформаційно-аналітичних систем і технологій щодо проведення виборів і референдумів	<p>Монографія,
144 с.</p>
Видання 2007 року			
27	Правова інформатика. – 2-е вид. доп. та перероб; За редакцією В.Дурдинця, Є.Моїсеєва та М.Швеця. – К.: ТОВ “ПанТот”, 2007 р. <i>Авторський колектив:</i> М. Швець, В. Брижко, В. Фурашев, Б. Раціборинський, М. Целуйко, В. Цимбалюк, Г. Серета, І. Рогатюк, О. Уманський, Ю. Клімашевська, В. Хахановський, Л. Задорожня	Щодо побудови, впровадження та використання інформаційних систем і технологій у законотворчій, правозастосовній, правоохоронній та правоосвітній діяльності	<p>Підручник,
524 с.</p>

Про нове видання

Шановні друзі! Щойно вийшло з друку, підготовлене співробітниками Науково-дослідного центру правової інформатики Академії правових наук України:

е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право: Монографія

/ Авт. кол. В.М. Брижко, М.Я. Швець, В.С. Цимбалюк;

За ред. члена-кореспондента АПрН України, доктора економічних наук, професора М. Швеця. – К.: НДЦПІ АПрН України, 2007 р. – 234 с.

Рецензенти: М.Я. Сегай, доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, О.Д. Крупчан, член-кореспондент Академії правових наук України.

Мета роботи – спроба систематизації уявлень про інформаційну боротьбу та інформаційні війни у зв’язку з розвитком електронно-інформаційного середовища (е-середовища) та поширенням кіберзлочинності.

Робота складається з п’яти розділів та додатків до них, у яких розглядаються наступні питання:

- Інформаційна боротьба у сфері оборони (розділ 1);
- Інформаційна боротьба в цивільному суспільстві, зокрема щодо маніпулювання свідомістю людини (розділ 2);
- “Право” в аспекті європейської інтеграції (розділ 3)
- Нормативно-правовий захист інформаційних ресурсів (розділ 4);
- Інформаційне право (розділ 5).

Пропонуємо Вашій увазі вступну частину зазначеної книги.

Світове суспільство входить у епоху інформаційно-комп’ютерних технологій та мереж, що створюють нове, так зване “електронно-інформаційне середовище” (е-середовище), однією з головних властивостей якого є відкритість та практично безмежність як у середині, так і за межами територій держав.

З одного боку, це середовище “скорочує відстані”, надає значні можливості для економії часу та коштів, оперативного і точнішого вирішення різнопланових завдань у будь-якій сфері діяльності. У суспільному житті е-середовище сприяє можливості позбавитись засобам масової інформації цензури, формувати особисті уявлення про життя та розуміння подій, які мають місце у суспільстві, на базі різнофакторних відомостей, що є важливою складовою прийняття особистих, державних, військових, корпоративних тощо рішень.

З іншого, ці ж обставини можуть бути застосовані для маніпулювання інформацією, ідеалізування естетики, у якій немає того, що стосується поняття “духовність”, звільнення “слова” та медіа-показів від цензури етичної, заснованої на правдивих фактах, що роблять людину, суспільство або державу уразливими для деструктивного політичного, економічного чи соціального впливу на них, що яскраво виявляється у виборчих технологіях. У зв’язку з цим й виникли такі поняття, як “інформаційна боротьба”, “електронна боротьба” (тобто – “е-боротьба”), “інформаційне протиборство” та, так званій, узагальнюючий термін “інформаційна війна”.

В Україні дослідженню питань, пов’язаних із інформаційними війнами, присвячені роботи І. Зими, Н. Куркіна, О. Литвиненка, Г. Почепцова, М. Сенченка та ін.

Так, зокрема, доктор філологічних наук, професор Г. Почепцов визначає, що *“інформаційна війна виникає з нових можливостей використання інформації в сучасному суспільстві. ...Існують дві принципово різні сфери її функціонування – гуманітарна та техніко-технологічна. Вони визначають два напрями, де формуються можливості інформаційної зброї. У результаті створюються два варіанта інформаційних технологій: гуманітарні та техніко-технологічні. Методи та засоби щодо одних технологій не можуть бути застосовані до інших. Так комп’ютерний вірус не може бути застосований для внесення змін у сферу суспільної думки, та навпаки, суспільна думка не може впливати на роботу комп’ютера”*.

У СНД зазначеним питанням найбільше уваги приділяють російські дослідники, зокрема С. Грін’єв, А. Зинов’єв, С. Кара-Мурза, А. Палий, С. Расторгуєв, В. Слипченко, А. Цуладзе, Д. Черешкін та багато ін.

За доктором технічних наук, професором С. Расторгуєвим – *“інформаційна війна – це відкриті та закриті цілеспрямовані невідомі інформаційні дії щодо нав’язування противнику небажаної інформації для зміни його поведінки через зміну мислення або для самознищення з метою отримання вигаду у матеріальній сфері”*.

Віддаючи належне думкам та результатам вказаних дослідників у вирішення загальних питань щодо інформаційних війн, у праці робиться спроба узагальнення існуючих уявлень про зазначений феномен, а також, враховуючи становлення в Україні інформаційного суспільства, намагаємось дослідити можливості шляхів вирішення проблем і питань техніко-технологічно та правового захисту інформаційних ресурсів у електронно-інформаційному середовищі (е-середовищі).

Метою роботи є спроба систематизації уявлень щодо інформаційної боротьби у зв’язку із розвитком електронно-інформаційного середовища (е-середовища) та поширенням кіберзлочинності.

Головна мета роботи спрямована на вдосконалення нормативно-правової бази захисту інформаційних ресурсів та знань, захисту персональних даних, протидії комп'ютерній злочинності та сприяння правоохоронній діяльності в інформаційній сфері.

Об'єктом дослідження є інформаційні відносини у зв'язку із застосуванням інформаційної зброї в інформаційних війнах.

Предметом дослідження є правові засади та технологічні заходи захисту інформаційних ресурсів та знань.

Існують три основні цілі інформаційної війни:

- контролювати і використовувати інформаційний простір, захищаючи при цьому свої інформаційні системи та мережі, що складають інформаційні структури, від дій противника;
- захищати свої інформаційні ресурси та здійснювати атаку на інформаційні ресурси противника з метою їх руйнування;
- підвищити загальну ефективність управління своїми збройними силами, економікою і соціально-політичним станом суспільства за допомогою використання інформаційних ресурсів та інформаційних структур (як своїх, так й противника).

Під *інформаційною системою* розуміють таку систему, яка отримує вхідні дані або інформацію, здійснює їх обробку або зміну свого внутрішнього стану (зв'язків) та видає результати обробки для подальших дій. Якщо зазначене стосується комп'ютерів та мереж, які складають інформаційну структуру, то діяльність такої системи передбачає обов'язкове програмування та наявності даних. Якщо мова йде про живі істоти (людей), то вони ще більше, ніж будь-яка техніко-технологічна інформаційна система залежать від управління інформацією. Початковими даними інформаційних систем, що функціонують в соціальному просторі, є загальнодержавні і приватні банки персональних даних на громадян, підприємства, послуги, товари і т.п. Обсяги таких баз постійно зростають, туди заносять не тільки прізвище, ім'я і по батькові, а й весь життєвий шлях, включаючи стан здоров'я на цьому шляху. Маючи такі відомості простіше не тільки прогнозувати майбутнє, але й маніпулювати свідомістю людей.

Порушення захисних бар'єрів у взаємозв'язку та взаємодії будь-яких інформаційних систем призводить до перепрограмування або до їх знищення (базові поняття див. у Додатку 1).

В інформаційних війнах застосовують широкий клас засобів інформаційного нападу (інформаційної зброї), спрямованих на ведення радіоелектронної, електронно-інформаційної війни (які передбачають, зокрема, маніпулювання свідомістю людини: пропаганда, агітація, дезінформація тощо), а також засоби комп'ютерної агресії, яка здійснюється завдяки файлам-вірусам, що порушують або перепрограмують інформаційні системи (див. Додаток 2).

До головної мети застосування інформаційної зброї відносяться:

- знищення, спотворення або розкрадання інформаційних ресурсів та баз даних (інформаційних масивів);
- подолання систем захисту;
- обмеження допуску законних користувачів;
- дезорганізація роботи технічних засобів, комп'ютерних систем та мереж.

Атакуючою інформаційною зброєю можна назвати:

- програмно-апаратні засоби придушення інформаційного обміну в мережах зв'язку і телекомунікацій, фальсифікацію даних та інформації в каналах державного, військового, економічного і суспільного управління;
- комп'ютерні віруси, здатні передаватися по лініях зв'язку, мережах телекомунікацій, потім упродовжуватися у програми, а у певний час або за сигналом, заданому ззовні, розмножуватися та виводити з ладу інформаційні системи; різного роду помилки, що свідомо вводяться в програмне забезпечення, нейтралізація тестових програм тощо;
- засоби фізичного руйнування комп'ютерних систем завдяки вмонтуванню в комп'ютер міні-інтегральних схем (чіпів) або програмного забезпечення його виробником для проникнення в інформаційну систему.

Універсальність, скритність, багатоваріантність форм програмно-апаратної реалізації, радикальність дії, достатній вибір часу і місця застосування, нарешті, економічність роблять інформаційну зброю надзвичайно небезпечною, зокрема, вона легко маскується під засоби захисту, скажімо, інтелектуальної власності, дозволяє вести наступальні дії автономно та анонімно, без оголошення війни.

Як зазначає С. Гріняєв, уперше термін “інформаційна війна” був використаний у звіті “Системи зброї і інформаційна війна”, підготовленим Томасом Роном у 1976 році для компанії Boeing. Т. Рон вказав, що інформаційна інфраструктура стає ключовим компонентом американської економіки. У той самий час, вона стає і уразливою ціллю як у воєнний, так і в мирний час. Цей звіт можна вважати першою згадкою терміна “інформаційна війна”.

Публікація звіту Т. Рона започаткувала активну кампанію в засобах масової інформації. Сама постановка проблеми зацікавила американських військових. Військово-повітряні сили США почали активно обговорювати цей предмет вже з 1980 року. На той час було досягнуте єдине розуміння того, що інформація може бути як ціллю, так і зброєю.

У зв'язку з появою нових задач після закінчення “холодної війни” термін “інформаційна війна” був введений до документів Міністерства оборони США. Він став активно згадуватися в пресі після проведення операції “Буря в пустелі” в 1991 році, де нові інформаційні технології вперше були використані як засіб ведення бойових дій. Офіційно ж цей термін уперше введений в директиві міністра оборони США DODD 3600 від 21 грудня 1992 року.

Через кілька років, у лютому 1996 року, Міністерство оборони США ввело в дію “Доктрину боротьби з системами контролю і управління”. Вона вперше визначала поняття війни, можливості й принципи боротьби з системами контролю, управління і ухвалення рішень як застосування засобів інформаційної війни у військових діях, а саме: об'єднане використання прийомів і методів безпеки, військового обману, психологічних операцій, радіоелектронної боротьби і фізичного руйнування об'єктів системи управління, підтриманих розвідкою, для недопущення збору інформації, впливу або знищення можливостей противника по контролю і управлінню над полем бою, при одночасному захисті своїх сил і сил союзників, а також опір противнику робити те ж саме. Також у документі були визначена організаційна структура, порядок планування, навчання і управління ходом операції.

Деструктивна дія на системи контролю, управління і ухвалення рішень передбачає проведення психологічних операцій, направлених проти персоналу і осіб, які ухвалюють рішення, що впливають на їх моральну стійкість, емоції і мотиви ухвалення рішень; виконання заходів щодо оперативного і стратегічного маскування, дезінформації і фізичного руйнування об'єктів інфраструктури.

Наприкінці 1996 року експерт Пентагону Р. Банкер, представив доповідь, присвячену новій військовій доктрині збройних сил США XXI сторіччя (концепція “Force XXI”). У її основу було встановлено розділення всього театру військових дій на дві складових – традиційний простір і кібернетичний простір, причому останній навіть має важливіше значення. Р. Банкер запропонував доктрину “кіберманевра”, яка повинна стати природним доповненням традиційних військових концепцій, що переслідують мету нейтралізації або придушення збройних сил противника. Таким чином, ведення бойових дій, крім суходолу, моря, повітря і космосу, було поширено і на інформаційну сферу. Як підкреслюють військові експерти, основними об'єктами поразки в нових війнах будуть інформаційна інфраструктура і психіка противника.

У жовтні 1998 року Міністерство оборони США вводить в дію “Об'єднану доктрину інформаційних операцій”, яка спочатку називалася “Об'єднана доктрина інформаційної війни”. Причиною зміни назви полягала в тому, щоб роз'яснити сутність понять “інформаційна операція” і “інформаційна війна”. Вони були визначені таким чином:

- *інформаційна операція*: дії, що проводяться з метою утруднення збору, обробки, збереження і передачі даних інформаційними системами противника та, одночасно, захисту власних інформаційних ресурсів і інформаційних систем;

• *інформаційна війна*: комплексна діяльність (сукупність інформаційних операцій), спрямована на порушення систем державного і військового управління противника, на її військово-політичне керівництво, яка вже у мирний час приводила б до ухвалення сприятливих для сторони–ініціатора інформаційної війни рішень, а в ході конфлікту повністю паралізувала б функціонування інфраструктури управління противника.

Американські військові експерти вважають, що інформаційна війна складається з дій, що чиняться з метою досягнення інформаційної переваги в забезпеченні національної військової стратегії шляхом дії на інформацію і інформаційні системи противника з одночасним зміцненням та захистом власної інформації й інформаційних систем і інфраструктури.

Інформаційна перевага визначається як здатність збирати, обробляти і розподіляти безперервний потік інформації про ситуацію, перешкоджаючи противнику робити те ж саме. Вона може бути також визначена і як здатність призначити та підтримувати такий темп проведення операції, який перевершує будь-який можливий темп противника, дозволяючи домінувати протягом усього часу її проведення, залишаючись непередбачуваним, і діяти, випереджаючи противника у відповідь на його акції.

Інформаційна перевага дозволяє мати реальне уявлення про бойову обстановку і дає інтерактивну і високоточну картину дій противника та своїх військ у реальному масштабі часу. Інформаційна перевага є інструментом, що дозволяє командуванню у вирішальних операціях застосовувати широко розосереджені побудови різнорідних сил, забезпечувати захист військ і введення в битву угруповань, склад яких у максимальному ступені відповідає задачам, а також здійснювати гнучке і цілеспрямоване матеріально-технічне забезпечення.

У 1999 році в конфлікті у Косові перше було застосовані засоби Інтернету, що можна вважати початком Інтернет-війн.

У цьому ж році з метою поліпшення здатності активно захищати інформаційні системи і комп'ютери була створена Об'єднана оперативна група по захисту комп'ютерної мережі Міністерства оборони, а головнокомандуючий космічного командування взяв на себе повну відповідальність за захист мереж ЕОМ міністерства. У ході нападу комп'ютерного вірусу “LOVELETTER” (травень 2000 року) цією групою був продемонстрований приклад чітких дій: її персонал швидко ідентифікував вірус і забезпечив своєчасне повідомлення підрозділів, служб і агентств міністерства, що дозволило відбити інформаційну атаку. Були також проведені роботи зі створення системи сигналізації, яка при виявленні загрози інформаційній безпеці повідомила про це усі підрозділи і служби Міноборони.

Проте, згідно з заявами співробітників адміністрації США створена національна система інформаційної безпеки виявилася таким собі “важкоатлетом”, тобто неповороткою. У ряді випадків процес доведення інформації гальмувався через бюрократичну тяганину, що призводило до негативних наслідків. У багатьох випадках при появі нового виду комп'ютерних вірусів не була своєчасно знайдена протитрута.

Істотною перешкодою в досягненні поставлених цілей залишається брак кваліфікованого персоналу для роботи у сфері забезпечення інформаційної безпеки, про що свідчать спроби залучення студентів-комп'ютерників на роботу у федеральні відомства по контрактах в обмін на оплату їх навчання в інститутах.

Давно зрозуміло, що будь-яка війна – це хитрість, брехня та наука перемагати за будь-яку ціну, зокрема, за допомогою маніпуляцій свідомістю людини. По-суті, маніпуляції – це цензура, яка є засобом інформаційної боротьби, що обмежує свободу слова та порушує складні інформаційні системи, якими є людина, суспільство або держава.

Традиційні війни, як правило, завершуються укладанням мирного договору, і сторона, що програла, не підлягає тотальному знищенню, хоча в історії людства мають місце і винятки. Проте існують міжнародні договори, що захищають полонених. Тобто всі події, пов'язані з військовими діями і подальшою окупацією, більш-менш зрозумілі, якимось формалізованим й мають пояснення.

У разі ведення інформаційної війни все відбувається по-іншому. Інколи навіть жертва не знає про те, що вона – жертва, і може так ніколи про це не дізнатися. Це пояснюється принциповою відмінністю наочної області застосування інформаційної зброї. Звична зброя застосовується по живій силі і техніці, а інформаційна в основному по системах управління і людях.

Уже існує більш-менш чітка точка зору щодо інформаційного озброєння, інформаційних війн та їх перспектив. Головне полягає в тому, що застосування інформаційної зброї замість звичайної надає не менше можливостей для отримання військових, політичних, економічних, ідеологічних тощо переваг завдяки маніпулюванню інформацією, спотворенню чи зміні даних або порушенню чи перепрограмуванню інформаційних структур. Більш того, недооцінка людського чинника може стати на заваді розумінню сутності, можливостей інформаційної зброї та засобів її застосування за умов розвитку когнітивних кібернетичних систем. Тому захист інформаційних ресурсів та інформаційних структур щодо інтелекту, свідомості та підсвідомості людини через засоби максимального захисту обробки даних стає важливим компонентом у забезпеченні національної безпеки державі, складовою частиною якої є інформаційна безпека.

Згідно із Законом України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки” від 9 січня 2007 року № 537-V – “Інформаційна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через:

- неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується;
- негативний інформаційний вплив;
- негативні наслідки застосування інформаційних технологій;
- несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації”.

Вирішення проблеми передбачено здійснювати шляхом, зокрема “вдосконалення нормативно-правової бази щодо ...захисту інформаційних ресурсів, протидії комп'ютерній злочинності, захисту персональних даних, а також правоохоронної діяльності в інформаційній сфері”.

* * * * *

Якщо Вас, шановні друзі, зацікавило те або інше видання, звертайтеся за адресою:

**01032, м. Київ, вул. Саксаганського, 110-В,
Науково-дослідний центр правової інформатики
Академії правових наук України.**

**Тел.: 234-94-56; тел./факс: 234-55-60
e-mail: bib_rada@i.kiev.ua**

~~~~~ * * * ~~~~~

Василю Васильовичу ДУРДИНЦЮ – 70 років**Інформатика – в числі його захоплень.**

Василь Васильович Дурдинець обіймав дуже багато високоповажних державних посад, у величезному діапазоні напрямів його діяльності знаходиться кібернетика – його справжнє захоплення.

Хочу звернути увагу та відзначити його великий внесок у створення і впровадження комп'ютеризованих інформаційних систем у діяльність органів внутрішніх справ і законотворчу діяльність Верховної Ради України.

Автору цих рядків як колишньому начальнику Республіканського науково-дослідного інформаційного центру МВС УРСР, а згодом і керівнику Управління комп'ютеризованих інформаційних систем і мереж Секретаріату Верховної Ради України є що згадати про нашу спільну роботу на ниві інформатизації...

В.В. Дурдинець, будучи заступником міністра внутрішніх справ, а згодом – першим заступником Голови Верховної Ради, опікав ці напрями діяльності.

Детально про те, що було зроблено, викладено в реалізованих проектах і в монографіях: “Системна інформатизація законотворчої та правоохоронної діяльності” (2005 р.) і “Системна інформатизація правоохоронної діяльності” (2006 р.), виданих під редакцією В.В. Дурдинця.

Дослідження в галузі правової інформатики в Україні започатковані в 70-ті роки минулого століття, за підтримки керівництва Інституту кібернетики Академії наук – академіків В.М. Глушкова, В.С. Михалевича, І.В. Сергієнка та керівництва Міністерства внутрішніх справ – І.Х. Головченка, В.В. Дурдинця. Тоді ж був створений Республіканський науково-дослідний інформаційний центр з мережею інформаційно-обчислювальних центрів у всіх обласних управліннях внутрішніх справ.

У 1988 р. засновано кафедру технічних засобів попередження та розкриття злочинів, яку згодом реорганізовано в кафедру інформаційних технологій Національної Академії внутрішніх справ України.

У 1990 р. розпочала роботу інформаційно-аналітична служба Секретаріату Верховної Ради України, яка згодом була перейменована в Управління комп'ютеризованих інформаційних систем і мереж Верховної Ради України.

В Україні за минулі роки сформувалася наукова школа правової інформатики. У здобутку цієї школи – створення інформаційно-аналітичних систем, проблемно-орієнтованих комплексів і автоматизованих робочих місць забезпечення законотворчої, виборчої, правоохоронної, судової та правоосвітньої діяльності.

Українськими фахівцями з правової інформатики з 1970 р. захищено десятки докторських та кандидатських дисертацій, опубліковано сотні праць, отримано дві Державні премії України в галузі науки і техніки (1998, 1999 рр.) та ін.

На базі сформованого кадрового потенціалу і наукових розробок створено Науково-дослідний центр правової інформатики Академії правових наук України (на правах інституту).

За минулі роки в органах внутрішніх справ і українському парламенті подолано великий і складний шлях від несприйняття методів і засобів кібернетики до неможливості працювати без них, і особливо в структурах, де інформація є основним ресурсом для забезпечення функціонування системи управління.

Основними результатами впровадження комп'ютеризованої інформаційно-аналітичної системи законотворчої та правоохоронної діяльності є:

- піднесення рівня обґрунтованості рішень за рахунок можливості широкого використання різних джерел альтернативної аналітичної інформації, вчасної обробки даних,

більш повного інформаційного забезпечення діяльності, застосування сучасних методів та засобів обробки даних, що сприяє зменшенню впливу суб'єктивних чинників;

- підвищення продуктивності праці в нормотворчій та правозастосовній діяльності за рахунок можливості швидкого пошуку та порівняльного аналізу даних у великих масивах інформації;

- впровадження принципу одноразової фіксації та спільного використання даних, а також технології їх опрацювання і пересилки;

- синхронізація інформаційних потоків, скорочення технологічного циклу проходження документів, уникнення паралелізму в роботах та багатоаспектне використання накопичених даних;

- можливість застосування сучасних методів моделювання та прогнозування наслідків введення нових нормативно-правових актів;

- значна економія матеріальних і трудових ресурсів.

Наведу деякі порівняльні дані по Верховній Раді України.

В 1990 році технічна база парламенту становила 203 друкарські машинки типу “Ятрань”, технологічний цикл проходження законопроекту становив у середньому три місяці, прийняті закони, офіційні тексти у “Відомостях Верховної Ради України” доходили до бібліотек через 110 днів (1991 рік).

В 2006 році у Верховній Раді України функціонує вже понад 2000 комп'ютерів, об'єднаних в одну систему та понад 20 інформаційно-аналітичних комплексів, продуктивність праці по опрацюванню законопроектів виросла в 9 разів.

До інформаційних систем Верховної Ради України (законопроектів, законів та інших даних) запроваджено вільний доступ користувачів з України та світу (щодоби до сайта Верховної Ради України звертаються до 40 тис. осіб) Прийняті закон, постанова за три доби стають доступними для юридичних та фізичних осіб.

Все це робилось і удосконалювалось великими колективами за активної участі В.В. Дурдинця.

І нині непосидючий В.В. Дурдинець активно підтримує цей напрям.

Серед людей сформувався добра думка про В.В. Дурдинця: *“Державний діяч, що викликає заслужену повагу. При його посадах, можливостях міг би стати олігархом, але не захотів”*.

Якось водій автомобіля Кабінету Міністрів України звернув увагу на те, що балкон скромної квартири, отриманої ще в радянські часи В.В. Дурдинцем, не обшитий “вагонкою”, не відповідає рівню його посади. *“Василу Васильовичу, дайте команду господарникам, і вони зроблять його як в інших”*.

“Ніколи не робив цього і робити не буду”, – відповів Василь Васильович.

Хто В.В. Дурдинець?

Він “син народу, що вгору йде” і прагне торжества “правди, щастя і свободи” для свого народу. Як заповідав нам Великий Каменярь.

З нагоди Ювілею бажаємо шановному Василю Васильовичу здоров'я, невичерпної наснаги, натхнення нових здобутків у діяльності на благо нашої України.

Директор Науково-дослідного центру правової інформатики,
 член-кореспондент Академії правових наук України,
 д.е.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України,
 лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки

М.Я. Швець

~~~~~ * * * ~~~~~

Про редакційну колегію:

Голова редакційної колегії – **М.Я. ШВЕЦЬ**, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент АПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, лауреат Премії ім. Яр. Мудрого; заступник голови – **В.М. БРИЖКО**, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, заслужений винахідник республіки, лауреат Премії ім. Яр. Мудрого;

Науковці з юридичних наук: **В.Д. ГАВЛОВСЬКИЙ**, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, лауреат Премії ім. Яр. Мудрого; **А.П. ЗАКАЛЮК**, доктор юридичних наук, професор, академік АПрН України, заслужений діяч науки і техніки України; **Р.А. КАЛЮЖНИЙ**, доктор юридичних наук, професор, лауреат Премії ім. Яр.Мудрого; **О.Л. КОПИЛЕНКО**, доктор юридичних наук, професор, академік АПрН України; **В.В. КОСТИЦЬКИЙ**, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АПрН України, заслужений юрист України; **О.Д. КРУПЧАН**, кандидат юридичних наук, член-кореспондент АПрН України; **О.П. ОРЛЮК**, доктор юридичних наук, доцент; **О.В. ПЕТРИШИН**, доктор юридичних наук, професор, академік АПрН України; **М.Я. СЕГАЙ**, доктор юридичних наук, професор, академік АПрН України; **В.М. СЕЛІВАНОВ**, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АПрН України; **В.Г. ХАХАНОВСЬКИЙ**, кандидат юридичних наук, доцент; **В.С. ЦИМБАЛЮК**, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, лауреат Премії ім. Яр. Мудрого;

Науковці з економічних наук: **С.М. БЕЗРУТЧЕНКО**, кандидат економічних наук, **І.Б. ЖИЛЯЄВ**, кандидат економічних наук, **Л.М. ЗАДОРОВНЯ**, кандидат економічних наук, доцент, заслужений економіст України; **Б.Л. РАЦЬБОРИНСЬКИЙ**, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник;

Науковці з технічних та математичних наук: **О.А. БАРАНОВ**, кандидат технічних наук, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки; **О.В. ГЛАДКІВСЬКА**, кандидат фізико-математичних наук; **І.О. ЗДЗЕБА**, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, лауреат Премії ім. Яр. Мудрого; **І.В. СЕРГІЄНКО**, доктор фізико-математичних наук, професор, академік НАН України.

- ✓ Редакційна колегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.
- ✓ Листування з читачами – тільки на сторінках журналу.
- ✓ Статті видаються в авторській редакції.
- ✓ Якщо кількість матеріалу однієї статті перевищує 10 стор., редакція залишає за собою право скорочення матеріалу.
- ✓ Автор безкоштовно отримує 1 прим. номера журналу, в якому надрукована його стаття. В разі додаткової потреби примірників необхідно за свій рахунок замовити в редакції їх певну кількість.

=====

Адреса редакції: 01032, м. Київ-32, вул. Саксаганського, 110-В.

Тел.: 234-94-56, 246-48-58; тел./факс: 234-55-60; e-mail: bib_rada@i.kiev.ua.

Розрахунковий рахунок: № 35224002002155, банк: УДК у м. Києві,

МФО 820019, код ЄДРПОУ 25959933.

Свідоцтво про державну реєстрацію журналу: серія КВ № 8254 від 22.12.2003 р., видане Державним комітетом телебачення і радіомовлення України.

Виготовлено з оригінал-макета НДЦПІ АПрН України в друкарні ТОВ “ПанГот”

01103, м. Київ, бул. Др. Народів, 28; тел. 239-10-49; e-mail: poligraf@ndei.kiev.ua

=====

ШАНОВНІ ДРУЗИ!

Журнал “Правова інформатика” видається у двох варіантах –
паперовому та електронному.

Паперовий варіант тиражується в обмеженому обсязі.

Телефон для довідок: **234-94-56**.

Для ознайомлення зі скороченим змістом матеріалів пропонуємо відвідати сайт Науково-дослідного центру правової інформатики Академії правових наук України: www.bod.kiev.ua або безпосередньо – електронну версію журналу: www.bod.kiev.ua/jurnal.

Електронний варіант на CD-ROM, крім повного змісту журналу, містить **інформаційно-пошукову систему “Законодавство” з базами даних:**

- БД “Законодавство України” – понад 210 тис. документів;
- БД “Термінологія законодавства України” – понад 36 тис. термінів;
- БД “Законопроекти” – понад 19400 документів;
- БД “Судова практика” – понад 9300 документів;
- БД “Міжнародні документи” – понад 12 тис. документів;
- БД “Київ” – понад 13700 документів;
- БД “Крим” – понад 15900 документів;
- Міжнародний багатомовний тезаурус ЄС “EUROVOC”;
- Інформація про дослідження з проблем держави і права.

Тираж електронного видання: 5000 прим.

Замовити передплату на електронний варіант журналу “Правова інформатика” та вказані бази даних можна за телефоном: 234-55-60.

Для передплатників журналу встановлення та обслуговування баз даних здійснюється з активованим щоденним поновленням по e-mail або FTP – за пільговими цінами.